

Renmarkskommittén

N 2021:02

Utredningssekreterare

Nanna Holmgren

nanna.holmgren@regeringskansliet.se

PM 39 – Den nationella minoriteten tornedalingar

1. Inledning

I juni beslutade regeringen om tilläggsdirektiv för Renmarkskommittén. Av direktiven följer att kommittén under sitt arbete ska ta hänsyn, förutom till samernas rättigheter, även till den övriga lokalbefolkningens, däribland den nationella minoriteten tornedalingar, och övriga invånares kultur, traditioner, intressen och behov av att kunna jaga och fiska samt till annan näringsverksamhet såsom skogsbruk och turism.

Syftet med denna promemoria är att ge en kort bakgrund kring den grupp som Sverige i dag benämner och erkänner som den nationella minoriteten tornedalingar. Inom gruppen används även identifikationsbegreppen kväner och lantalaiset, vilket redogörs närmare för i avsnitt 4.

Innehållet i promemorian bygger till stora delar på det delbetänkande som Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset lämnade i maj 2022 (SOU 2022:32).

2. Sveriges nationella minoriteter

Riksdagen beslutade år 1999 att Sverige skulle ansluta sig till två konventioner som rör minoriteter: Europarådets ramkonvention avseende skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk. Därmed tog riksdagen också ställning till att Sverige skulle erkänna judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar som nationella minoriteter och deras respektive språk jiddisch, romani chib, samiska, finska och meänkieli som minoritetsspråk. Samtidigt infördes

minoritetspolitik som ett nytt politikområde i statsbudgeten.¹ Gemensamt för de nationella minoriteterna är att de har befolkat Sverige sedan lång tid tillbaka. Vidare har dessa grupper en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet. De har även en uttalad samhörighet och vilja att behålla sin identitet.²

3. Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset

Regeringen beslutade år 2020 att tillsätta en sannings- och försoningskommission för granskning av kränkningar och övergrepp mot tornedalingar, kväner och lantalaiset. Kommissionen har i uppdrag att utreda den svenska statens assimileringspolitik under 1800- och 1900-talen och verka för att minoritetens historiska erfarenheter synliggörs. Här ingår att analysera politiska beslutfattares, myndigheters, Svenska kyrkans och det statligt finansierade forskarsamhällets roll, ställningstaganden och ansvar i genomförandet av assimileringpolitiken. Kommissionens arbete ska bidra till att ge minoriteten en kollektiv upprättelse, främja försoning och motverka att något liknande händer i framtiden. Uppdraget ska slutredovisas senast den 15 maj 2023.³

I maj 2022 lämnade kommissionen delbetänkandet *Då människovärdet mättes: Exkludering och assimilering av tornedalingar, kväner och lantalaiset* (SOU 2022:32). Delbetänkandet har betydelse som självständig informationskälla eftersom kommissionens arbete gått ut på att just kartlägga och sprida information. En central del av processen har varit att samla in vittnesmål och berättelser från personer som tillhör minoriteten, varför delbetänkandet bygger på information från sådana intervjuer.

4. Om tornedalingar, kväner och lantalaiset

Den minoritetsgrupp som i regleringen betecknas tornedalingar har under olika tidsperioder benämnts på olika sätt, både av utomstående och inom minoriteten själv. Frågan om hur gruppen ska benämnas är viktig eftersom det enligt principen om självidentifikation är upp till var och en att själv avgöra om man anser sig tillhöra en nationell minoritet. Samtal har förts

¹ *Från erkännande till egenmakt - regeringens strategi för de nationella minoriteterna* (prop. 2008/09:158, s. 14. Samerna har dessutom en särskild ställning som urfolk (se KrU 1976/77:43).

² Prop. 2008/09:158, s. 14.

³ Direktiv 2020:29 s. 1 och 3 och tilläggsdirektiv 2021:49 till Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset (Ku 2020:01).

inom gruppen i syfte att hitta en gemensam benämning, men det finns i nuläget inget begrepp som samtliga personer tillhörande minoriteten identifierar sig med.⁴ Nedan följer en redogörelse för de tre identitetsbegrepp som används inom gruppen: tornedalingar, kväner och lantalaiset.

Begreppet tornedalingar är det som används som beteckning på den nationella minoriteten som skyddas av minoritetslagen och därtill hörande regler. Inom minoritetsgruppen förs dock en diskussion om att begreppet är för snävt för att uppfattas som en gemensam benämning på alla som anser sig tillhöra minoriteten med dess uttalade samhörighet, identitet, språk och kultur. Ordet förknippas med ett geografiskt område som enligt minoriteten är betydligt mindre än det som man har bebott historiskt. Generellt avser Tornedalen området längs Torneälven och Muonioälvens dalgångar. Därutöver menar man att de traditionella markerna även utgörs av ett större område i Norrland som i vart fall inkluderar Malmfälten i Gällivare och Kiruna.⁵

Minoritetsspråket meänkieli talas i flera olika varieteter i norra Sverige, Finland och Norge.⁶ Enskilda har rätt att använda meänkieli vid kontakt med svenska förvaltningsmyndigheter och domstolar i kommuner där språket är utbredd och har en lång tradition.⁷ Till sådana så kallade förvaltningskommuner utsågs från början Gällivare, Haparanda, Kiruna, Pajala och Övertorneå. Andra kommuner kan ansöka hos regeringen om att få ingå i förvaltningsområdet för meänkieli.⁸ På så sätt omfattar det i dag även kommunerna Kalix, Luleå, Stockholm och Umeå.⁹

Det språk som i Norge motsvarar meänkieli kallas för kvänska och talas där av den nationella minoriteten kväner (norska: kvener). Kväner är en egenbenämning för den grupp som på 1990-talet började uppmärksammas i sammanhang som bland annat rör rättigheter kopplade till användning av mark och vatten. Även i Sverige finns det personer som definierar sig som

⁴ SOU 2022:32, s. 27-30.

⁵ SOU 2022:32, s. 30 och 31.

⁶ SOU 2022:32, s. 29.

⁷ Prop. 2008/09:153, s. 21.

⁸ 6 och 7 §§ lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

⁹ ISOF.se <<https://www.isof.se/stod-och-sprakrad/vagledning/din-ratt-till-nationella-minoritetssprak/forvaltningsomraden>>, läst den 8 november 2022.

kväner och sitt språk som kvänska.¹⁰ Sedan mitten av 1990-talet har begreppen börjat användas i Sverige, främst i området kring Jukkasjärvi och Karesuando.¹¹

En äldre egenbenämning för tornedalingar och kväner är lantalaiset (singular: lantalainen). Från början användes begreppet av personer tillhörande minoriteten som i huvudsak var bosatta ovanför lappmarksgränsen och senare odlingsgränsen.¹² Med lantalainen avses oftast en person som härstammar från Malmfälten med närliggande byar samt Torne lappmark.¹³ Begreppet har också använts av meänkielitalande samer med syfte på meänkielitalande icke-samer från samma område. En direkt översättning av lantalaiset skulle kunna vara ”landlänningar”. Sannolikt uppstod benämningen i syfte att särskilja den befolkning som var nomadiserande (som kallades lappalaiset) från den som var bofast.¹⁴ Det geografiska område som lantalaiset traditionellt bebor kallas ibland för Lannanmaa och den varietet av meänkieli som talas där kallas ibland för lannankieli.¹⁵

Det som i dag skiljer den meänkielitalande minoritetsgruppen från majoritetsbefolkningen är främst det egna språket men det finns även en egen matkultur, hantverkstradition och byggnadsstil.¹⁶ Gentemot sverigefinnar och samer finns det en viss historisk överlappning i form av släktband, språk och kultur. Den meänkielitalande minoritetsgruppen har tidigare kallats för bland annat tornedalsfinnar, norrbottensfinnar och finnar. Samtidigt har språket kallats för bland annat tornedalsfinska och norrbottensfinska, och begreppet finskspråkiga har i den aktuella regionen syftat på personer som talar meänkieli.¹⁷ Vidare har det mellan lantalaiset och samer funnits ett ömsesidigt samspel där man delvis samverkat gällande näringsfång och djurhållning. Det tidigare så kallade verdisystemet innebar att samerna kunde inhysa djur och tillfälligt bo hos den bofasta befolkningen, medan den bofasta befolkningen i gengäld hade ett antal skötesrenar hos samerna och kunde ta emot värdefulla varor som torkad

¹⁰ SOU 2022:32, s. 29 och 31.

¹¹ *Då var jag som en fånge – Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talen* (Ku2018/00859/CSM), s. 19.

¹² Ku2018/00859/CSM, s. 18, jfr STR-T.com, <<https://str-t.com/tornedaling-kvan-och-lantalainen/>>, läst den 4 november 2022.

¹³ SOU 2022:32, s. 31.

¹⁴ STR-T.com, <<https://www.str-t.com/tornedaling-kvan-och-lantalainen/>>, läst den 4 november 2022.

¹⁵ SOU 2022:32, s. 31.

¹⁶ Nationella minoriteter i Sverige (prop. 1998/99:143), s. 24.

¹⁷ SOU 2022:32, s. 30 och 31.

renmjölk och rökt renkött. Att grupperna levde så pass nära varandra förekom särskilt i samband med vinter- och flyttningsperioder.¹⁸ I dag existerar den meänkielitalande minoritetsgruppens gamla levnadssätt och traditioner i form av småjordbruk som ofta kombineras med en form av renskötsel, jakt och fiske. Även traditionellt båtbygge, hantverk och slöjd är en del av den levande kulturen.¹⁹

5. Försvenskningsprocessen och rasbiologin

Under slutet av 1800-talet och långt in på 1900-talet utsattes tornedalingar, kväner och lantalaiset för en assimileringsspolitik som bland annat innebar att den svenska staten arbetade med att införa det svenska språket och svenska sedvänjor i det meänkielitalande området. De meänkielitalande barnen var särskilt utsatta inom skolsystemet och olika former av internat.²⁰ Det blev exempelvis förbjudet att tala meänkieli i skolan och det finns vittnesmål om att barn bestraffades för att ha brutit mot det förbudet i klassrummet eller på rasten.²¹

Försvenskningsprocessen sammanföll med den svenska nationalstatens identitetsbyggande vid tiden kring förra sekelskiftet. I förstudien till Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset beskrivs konsekvenserna av att Sverige förlorade Finland år 1809. Mellan ländernas nordligaste delar fanns fortfarande en kulturell och språklig samhörighet. Den gränsdragning som gjordes 1810 hade stor påverkan på Torne, Muonio och Könkämä älvdalar. Familjer splittrades i två länder och familjeägor från flera hundra år tillbaka upplöstes eller hamnade i nya statsbildningar.²²

Mellan 1873 och 1925 genomfördes en omfattande statlig reform – avvitreringarna – som syftade till att skilja och klargöra de olika markägorna mellan stat, kyrka och privatpersoner i Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker. Under avvitreringarna i den nordligaste delen av Tornedalen förekom ofta språkförbistringar gällande tolkningen av ägor och traditionellt hävdade ägo gränser. Eftersom de flesta statliga förrättare och medföljande biträden var svenskspråkiga hade de meänkielitalande markägarna stora

¹⁸ Ku2018/00859/CSM, s. 18.

¹⁹ STR-T.com, <<https://str-t.com/tornedaling-kvan-och-lantalainen/>>, läst den 4 november 2022.

²⁰ Ku2018/00859/CSM, s. 19, 22–24.

²¹ SOU 2022:32, s. 53.

²² Ku2018/00859/CSM, s. 19 och 20.

svårigheter att göra sig förstådda på sitt modersmål och det kunde vara mycket svårt för dem att hävda sin rätt vid avvittringsförrättningar. Avvittringarna medförde också att geografiska namnformer systematiskt ändrades från lokala benämningar på meänkieli till svenska.²³

Under 1900-talet växte sedan den svenska rasbiologin fram. Resultaten av sådana undersökningar i det meänkielitalande området trycktes i böcker som *Svenska Folktyper* och *Rasbiologi och rashygien*. I dessa böcker pekades bland annat tornedalingar, kväner och lantalaiset ut som en lägre stående ras och som ett hot mot den svenska folkstammen. Personer som tillhör minoriteten har beskrivit att konsekvenserna av dessa utpekanden blev en tystnadskultur och en kollektiv skam som fördes vidare genom generationer.²⁴

Upplevelsen av assimileringpolitiken är något som tornedalingar, kväner och lantalaiset till stor del delar med samer och – när det kommer till rasbiologins verksamhet – även med övriga nationella minoriteter.²⁵

²³ Ku2018/00859/CSM, s. 21.

²⁴ SOU 2022:32, s. 64–67 och 96–99.

²⁵ SOU 2022:32 s. 48, 94 och 95.